ÚZEMNÁ DIFERENCIÁCIA CHUDOBY DEMOGRAFICKÉHO ASPEKTU V NITRIANSKOM KRAJI

Ján Veselovský

Abstract

Balanced demographic development and population structure are a prerequisite to the suitable development of each society. From the perspective of good quantification and comparability we had chosen an objective dimension as a fundamental and determining the poverty level in municipalities of the Nitra district.

Keywords: demography, viviparity, emigration, mean age, mortality, poverty

Úvod

Aj napriek nejednotnosti a množstvu rôznych prístupov ku chudobe je možné povedať, že objektívny prístup ku chudobe sa stáva základným, najlepšie merateľným a zároveň porovnateľným spôsobom jej merania. Práve z toho pohľadu sme si zvolili objektívnu dimenziu za základnú určujúcu úroveň chudoby v obciach Nitrianskeho kraja.

Určenie úrovne chudoby pomocou uvedenej dimenzie vychádza zo stanovenia jej úrovne prostredníctvom zvolených indikátorov opierajúcich sa o štatistické dáta.

V nasledujúcich analýzach ponúkame práve tie demografické indikátory (živorodosť, emigrácia, priemerný vek, úmrtnosť), ktoré za určitých podmienok môžu odhaľovať chudobu.

Teoreticko – metodické východiská

Základným metodickým krokom pri objektívnej dimenzii bol výber oblasti a následne vyčlenenie konkrétnych indikátorov chudoby. Medzi najdôležitejšie determinanty ohrozenia chudobou z demografického hľadiska sme zaradili nasledujúce 4 indikátory (emigrácia, vek, úmrtnosť, živorodosť), ktoré výrazne korelujú s chudobou. Imigrácia a emigrácia môže indikovať zhoršené (zlepšené) podmienky biologického, kultúrneho, hospodárskeho či sociálneho rozvoja príslušného územia (obce). Vek, konkrétne priemerný vek, tiež môže mať vzťah s chudobou. Zvyšovanie veku do určitej miery môže súvisieť so zvyšovaním životných štandardov (lepšie podmienky k životu), čo úzko súvisí so znižovaním objektívnej stránky chudoby. Na druhej strane u obyvateľstva v poproduktívnom veku môže dochádzať aj k znižovaniu životných štandardov. Spojitosť mortality

s chudobou vychádza z predpokladu – nižšia úmrtnosť je spojená s vyššími sociálnymi a ekonomickými štandardmi, ktoré sú späté s kvalitnejšou zdravotnou starostlivosťou, čo znižuje ohrozenie chudobou. Predlžovaním strednej dĺžky života, následným zvyšovaním priemerného veku a tým znižovaním úmrtnosti, klesá aj riziko chudoby. Reprodukčné správanie vo veľkej miere závisí od postavenia jedinca v systéme sociálnej stratifikácie spoločnosti, vychádzajúc zo sociálnej, ekonomickej situácie, ale i zo vzdelania, čoho príkladom je živorodosť (Michálek, 2004).

Následnou kvantifikáciou indikátorov môžeme vytvoriť jeden zo základných čiastkových ukazovateľov vyjadrujúci úroveň chudoby v jednotlivých obciach, okresoch a aj v samotnom Nitrianskom kraji. Bodové ohodnotenie a váženie indikátorov pokladáme za rozhodujúci prvok určovania odlišnej úrovne chudoby v obciach kraja. Zistené hodnoty demografických indikátorov boli následne zaradené do kategórie a ohodnotené príslušným počtom bodov. Po obodovaní sme ohodnotili význam a závažnosť (dôležitosť-váha) jednotlivých indikátorov vo vzťahu ku chudobe.

Meranie významnosti (dôležitosti) indikátorov vychádza z ich obojstranného porovnania, pričom dôležitosť sa označuje ako váha kritéria (indikátora). Váha poskytuje informáciu o pomernej významnosti, dosahu alebo vzťahu ku určitému posudzovanému problému, v našom prípade k chudobe. Pre jej určenie poznáme niekoľko metód z oblasti rozhodovacej analýzy, pričom všetky sa snažia preformovať kvalitatívne usporiadanie významu parametrov na kvantitatívne usporiadanie. Z tohto dôvodu sú všetky výstupy „približnými“ kvantitatívnymi veličinami (Michálek, 2004). Konkrétne v našom prípade sme pri zisťovaní chudoby v Nitrianskom kraji aplikovali metódu poradia, ktorá vychádza z relatívnej dôležitosti indikátorov. Indikátorom je priradené číslo podľa poradia 1- najdôležitejší (najvýznamnejšie indikuje chudobu) N- najmenej dôležitý indikátor (najmenej indikujúci chudobu). Prepočtom jednotlivých váh a údajov (aby sa nepočítalo so zbytočne veľkými hodnotami) sa získali rovnocenné údaje použiteľné na prepočet podľa uvedeného vzorca:

$$- \text{vzťah na výpočet váhy} \quad W_j^{(n)} = \frac{w_j}{\sum_{j=1}^n w_j}$$

w_j – príslušný počet bodov stanovených transformáciou ich poradia

W_j – váha parametra

Podiel uvedených číselných hodnôt (váh a sumy váh) predstavuje celkové ohodnotenie. Súčet celkového ohodnotenia všetkých vybraných indikátorov nám potom dáva syntetický demografický ukazovateľ objektívnej dimenzie chudoby v obciach Nitrianskeho kraja.

Demografický aspekt chudoby

Populačný vývoj predstavuje významný determinant podmieňujúci z kvantitatívneho i kvalitatívneho hľadiska formovanie ľudského potenciálu. Odráža celú meniacu sa spoločenskú realitu a je ovplyvňovaný komplexom všetkých podmienok života v oblasti ekonomickej, zdravotnej, sociálnej, právnej, politickej a ekologickej Potůček a i. (2002) in Bacsó (2008). V súlade s Blehom a Vaňom (2007) môžeme povedať, že vyvážený demografický vývoj a štruktúra obyvateľstva patria k základným predpokladom úspešného rozvoja každej spoločnosti. Pokiaľ niektoré demografické činitele nespĺňajú určité kvalitatívne a kvantitatívne parametre môžu v príslušnej spoločnosti indikovať aj chudobu. Z množstva demografických charakteristík nie všetky spoľahlivo indikujú chudobu a preto ponúkame práve tie demografické indikátory (živorodosť, emigrácia, priemerný vek, úmrtnosť), ktoré za určitých podmienok môžu poukazovať na chudobu.

Živorodosť – sa pokladá za rozhodujúci ukazovateľ reprodukcie obyvateľstva, odzrkadľujúci počet živonarodených na 1000 obyvateľov stredného stavu v (%). Živorodosť odráža demografické a sociálne správanie jedinca v spoločnosti, jeho ekonomickú situáciu, pomery v rodine a tým môže indikovať aj chudobu. Aj na Slovensku sa po roku 1989 začal uplatňovať trend poklesu živorodosti a pôrodnosti zaznamenaný v západnej Európe. Súviselo to predovšetkým so zmenou hodnôt ako aj zmenou kultúrnych a sociálnych zvyklostí. Vplyvy aktívnejšej, otvorenejšej a intenzívnejšej výchovy v oblasti sexuálnych vzťahov, antikoncepcie, ako i výchovy k rodičovstvu, možnosti viac cestovať a vzdelávať sa často v zahraničí značne prispeli k zmene reprodukčného chovania (Ondrejkovič, Majerčíková, 2006).

V súčasnosti sa mení postavenie hodnôt v spoločnosti, mladí ľudia uprednostňujú profesionálne ambície pred zakladaním rodín a deťmi. Na území Slovenska a najmä na území Nitrianskeho kraja je v popredí model malej rodiny (1 dieťa).

Na úrovni Slovenska priemerná hodnota živorodosti v období 2001 - 2007 predstavuje 9,8‰, v Nitrianskom kraji 8,03‰, čo je 1,77‰ pod celoslovenským priemerom. Trend vývoja živorodosti v kraji je kolísavý s extrémnou hodnotou 7,71‰ v roku 2002 a najpozitívnejšou v roku 2005 (8,43‰), čo je rozdiel 0,72‰. V obciach Nitrianskeho kraja sa živorodosť pohybuje v rozpätí od 1,09‰ po 16,99‰ (Veselovský, 2009).

Emigrácia – môže indikovať zhoršené podmienky biologického, kultúrneho, hospodárskeho či sociálneho rozvoja príslušného územia. Najväčším podnetom na emigráciu často býva zlá zamestnateľnosť v území, zlé dopravné či sociálne podmienky a zhoršenie stavu životného prostredia. Práve emigrácia môže poukázať na hospodárske zaostávanie regiónu, ktoré môže mať úzky vzťah s chudobou, pričom vo vzťahu ku chudobe ju pokladáme za negatívny jav. Výnimku tvorí špecifický typ

migrácie z urbánneho prostredia do rurálnych oblastí, ktorá nie je často primárne motivovaná ekonomicky, ale snahou žiť v území s hodnotnejším prírodným a čistejším, prípadne sociálnym a kultúrnym prostredím.

Uvedený indikátor najlepšie vystihuje hrubá miera emigrácie, ktorú sme v záujmovom území sledovali - t.j. počet vystáňovaných na 1000 obyvateľov stredného stavu v %. Miera emigrácie na úrovni Nitrianskeho kraja v období 2001 – 2007 mala priemernú hodnotu 15,39%. Kým v roku 2001 na 1 000 obyvateľov pripadalo približne 13,61% (9 597 osôb) vystáňovaných, tak v roku 2005 to bolo až 16,55% (11 688 osôb), čo je nárast o 2,94% (2 091 osôb). Emigrácia má v kraji v sledovanom období narastajúci trend.

Priemerný vek – vzťah medzi vekom a chudobou je zrejmy v tom, že fakt zvyšovania veku môže súvisieť so zvyšovaním životných štandardov (lepšie podmienky k životu), čo úzko súvisí so znižovaním objektívnej stránky chudoby. Jurčová (2005) popisuje priemerný vek ako vážený aritmetický priemer počtu rokov, ktoré prežili príslušníci danej populácie do daného okamihu. Priemerný vek vyjadruje viacero aspektov populačného vývoja, jeho konkrétne hodnotenie a analyzovanie závisí od príslušnej situácie. Výsledkom pozitívne alebo negatívne vnímaného priemerného veku je jeho následné hodnotenie. Nízke (podpriemerné) hodnoty priemerného veku môžu indikovať vyššiu úmrtnosť zapríčinenú nedostatočnou zdravotnou starostlivosťou (chorobnosťou), prípadne vyšším podielom mladšieho (predproduktívneho) obyvateľstva. Značný podiel predproduktívneho obyvateľstva (viac detí v rodine) znižuje množstvo príjmov po prepočítaní na jednu osobu. Na strane druhej môže indikovať vyšší ekonomický rast vychádzajúci z potenciálne v budúcnosti vysokej hodnoty produktívnej zložky. Vyššie hodnoty priemerného veku indikujú zrelšie (produktívne) obyvateľstvo. No zároveň indikuje skorý nástup (zastúpenie) poproduktívnej zložky obyvateľstva, ktorá je obmedzená na nižšie príjmy od štátu (dôchodky), vyznačuje sa nižšou mobilitou (zvlášť v malých obciach so zlou dopravnou dostupnosťou a vysokou nezamestnanosťou), vyššími nárokmi na zdravotnícku a sociálnu starostlivosť. V období 2001 – 2007 priemerný vek obyvateľstva Nitrianskeho kraja sa zvyšoval a nadobudol hodnotu 39,44 rokov. Pre porovnanie uvedieme, že priemerná hodnota tohto ukazovateľa za celé obdobie na Slovensku je len 36,7 rokov, čo je o 2,74 roka menej ako v kraji. Kým v roku 2001 bola priemerná hodnota za kraj 38,43 roka s najnižšou hodnotou v okrese Nitra (36,23), tak v roku 2007 to už bolo 40,17 roka s krajinou hodnotou v okrese Šaľa (39,45).

Úmrtnosť – mortalita má na Slovensku v posledných rokoch klesajúci trend. Jej spojitosť z chudobou vychádza z predpokladu – čím nižšia úmrtnosť, o to kvalitnejšia zdravotná starostlivosť, vyššie sociálne štandardy a nižšia šanca ohrozenia chudobou. Predlžovaním strednej dĺžky života, následným zvyšovaním priemerného veku a tým znižovanie úmrtnosti klesá aj riziko chudoby. Nedostatočné ekonomické zdroje sťažujú prístupnosť k zdravotnej, sociálnej

pomoci, k adekvátnej výžive (najmä u staršieho obyvateľstva) čo sa môže prejavovať aj v zvýšenej chorobnosti a následne aj úmrtnosti.

Na úrovni Slovenska priemerná hodnota úmrtnosti v období 2001-2007 predstavuje 9,9‰, v Nitrianskom kraji 13,25‰ čo je o 3,35‰ nad celoslovenským priemerom. Trend vývoja mortality v kraji je kolísavý s najnižšou hodnotou úmrtnosti (12,62‰) v roku 2004 a najvyššou hodnotou úmrtnosti v roku 2003 (13,56‰) čo je rozdiel 0,94‰.

Demografický aspekt chudoby zahŕňal 4 indikátory, ktorých hodnoty boli transformované do podoby, ktorá následnou kvantifikáciou pomocou aritmetického priemeru nám umožnila stanoviť konkrétne hodnoty pre jednotlivé obce. Následným prepočtom jednotlivých indikátorov (odstránením vysokých hodnôt) sme získali rovnocenné údaje použiteľné na prepočet. Súčet celkového ohodnotenia všetkých vybraných indikátorov nám potom dáva syntetický ukazovateľ pre demografický aspekt chudoby v obciach Nitrianskeho kraja. Pre demografický aspekt diferenciáciu chudoby znázorňuje mapa č. 1.

Najpozitívnejšie hodnoty z hľadiska chudoby (do 0,12 bodov) sa vygenerovali predovšetkým v severnej a západnej časti kraja. Celkovo sa v prvom intervale nachádza 35 obcí kraja (9,9%). Najväčšie zastúpenie majú okresy Nitra (15 obcí - 43% - obcí pentilu), Zlaté Moravce (8) a Topoľčany (6 obcí). Naopak nízke zastúpenie (čo je z pohľadu chudoby negatívne) bolo v okresoch Levice (jedna obec), Komárno (2 obce) a Šaľa nemala dokonca zastúpenie žiadnou obcou. Významná línia prechádza od Kolárova, cez Tvrdošovce, južne od mesta Nitra (Branč, Dolné Obdokovce) až do najsevernejšieho cípu okresu Zlaté Moravce (Lovce, Hostie, Skýcov). Druhá línia smeruje zo severozápadnej časti okresu Nitra cez obce Šurianky a Čab do priestorov okresu Topoľčany. Samostatná enkláva vytvárajúca zhhluk obcí sa nachádza vo východnej časti okresu Komárno (Svätý Peter, Marcelová). Najmenšie zastúpenie v rámci veľkostnej kategorizácie obcí mali malé obce (4), pričom najviac obcí s pozitívnymi hodnotami demografického aspektu mali veľkosť od 1000-1999 obyvateľov.

Kladné hodnoty intervalu vykazovalo len jediné mestské sídlo a to Kolárovo. Najnepriaznivejšie postavenie obcí je v piatom pentile (nad 0,18), ktorý v sebe koncentruje 57 obcí kraja (16,1%). Najrozšírenejší areál má (v Levickom okrese) vo východnej (Uhliská, Bohunice, Jabloňovce), juhovýchodnej (Bielovce, Lontov, Šalov) a južnej (Leľa, Bajtava, Belá) časti kraja. Lokálne centrá uvedených krajných hodnôt sú aj v juhozápadnej časti kraja (okres Komárno), nachádzajúce sa v obciach (Trávnik, Klížska Nemá) a v severozápadnej časti (okres Topoľčany) v obciach (Blesovce, Vozokany, Krtovce, ...). Tak ako sme uvádzali interval má najmarkantnejšie zastúpenie v okrese Levice (32 t.j. 56% obcí pentilu), Nové Zámky (7) a Komárno (6). Žiadnu účasť nemá v okrese Šaľa a len minimálnu v okrese Zlaté Moravce (2 obce) (Veselovský, 2009).

Mapa č. 1: Územná diferenciácia chudoby pre demografický aspekt v Nitrianskom kraji (2001-2007)

Map 1: Spatial differentiation of poverty for demographic aspect in Nitra region (2001-2007)

© Veselovský J., Šolcová L. by Arcview 3.2

Záver

Súčasný demografický procesy prinášajú nové výzvy aj pre ekonomické podmienky, kultúrne tradície či rodinný život a štruktúry. Vo veľkej miere ovplyvňujú nielen celkový rozvoj života samotného človeka, ale aj obcí, regiónov či celej krajiny, ktorý môže byť pozitívny ale aj negatívny a odrážať sa aj v chudobe.

Z hľadiska priestorového rozšírenia chudoby v Nitrianskom kraji je negatívna situácia predovšetkým v juhovýchodnej časti kraja a to v okrese Levice (viac ako 50% obcí najviac postihnutých chudobou v kraji). Chudoba svoje ťažisko nachádza v najmenších obciach (do 499 obyvateľov), pričom ani jedno mesto a ani žiadna obec nad 2000 obyvateľov sa medzi najchudobnejšie nezaraďuje.

Príspevok bol riešený z grantovej finančnej podpory projektu CGA VI/12/2007 Regionálny rozvoj Nitrianskeho kraja

Literatúra

Bacsó, P. 2008. Kvalita života ako indikátor TUR obvodu Štúrovo. Dizertačná práca, Nitra : FPV UKF, 2008.171 s.

Bacsó, P., Dubcová, A. 2008. Nezamestnanosť ako indikátor kvality života (na príklade obvodu Štúrovo). In *Geo Information: Nitriansky kraj v kontexte regionálneho rozvoja*, Nitra 2008, roč. 4, č. 1, s. 6-15, ISSN 1336-7234.

Bleha, B., Vaňo, B. 2007. Niektoré teoretické a metodologické aspekty populačnej politiky a náčrt jej koncepcie pre Slovenskú republiku. In: *Sociológia*, roč. 39, 2007, č.1, s. 62-80. ISSN 0049 – 1225

Jurčová, D. 2005. Slovník demografických pojmov. Bratislava : Inštitút informatiky a štatistiky, 2005. 72s. ISBN 80-85659-40-9

Michálek, A. 2004. Nepeňažné miery chudoby. In *Otázky merania chudoby*, Bratislava 2004, s. 65-72. ISBN 80-89149-02-2

Ondrejko, P., Majerčíková, J. 2006. Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena. Príspevok k diskusii o charaktere rodiny na Slovensku. In *Sociológia*, roč. 38, 2006, č. 1, ISSN 0049 – 1225

Potůček, M. A I. 2002. Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. Praha : Gutenberg, 2002. 686 s. ISBN 80-86349-06-3

Veselovský, J. 2009. Chudoba ako negatívny sociálny indikátor TUR na príklade Nitrianskeho kraja. Dizertačná práca, Nitra : FPV UKF, 2009.176 s.

DEMOGRAPHIC ASPECT OF POVERTY IN THE NITRA REGION**Summary**

The current demographic processes bring a new challenges not only for economic conditions, cultural traditions or family life and structures, but greatly affects not only the overall development of human life, but also communities, regions or whole country which may be not only positive but also negative.

In terms of geographic expansion of poverty in the Nitra region is particularly negative situation in the south-east region and the district Levice (more than 50 % of the villages most affected by poverty in the region). Gravity center poverty is in the smallest municipalities (up to 499 inhabitants) neither the city and any municipality with more than 2000 inhabitants are not included among the poorest.

RNDr. PaedDr. Ján Veselovský, PhD.

Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre

Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E – mail: jveselovsky@ukf.sk

Recenzovala: doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.